

kraja osmanske vladavine, ne može se reći da se ovo djelo, jednostavno, naslanja na taj literarni korpus. Ono ga konstruktivno upotpunjuje, namećući se kao izuzetno kvalitetna i metodološki ispravno postavljena studija široke baze, što je čini posebno značajnom, kako u svjetlu konzularne literature, tako i u znaku literarnih vrela 70-ih godina XIX stoljeća, u najširem smislu.

Konačno, publikacijom ovog djela, bosanskohercegovačka moderna historiografija, ali i šira javnost, uopće, dobili su priliku iščitavati i izučavati riječi, impresije i vizije konzula, Sainte-Mariea, koji je služio u Hercegovini tokom jednog od najdinamičnijih perioda njene društvene i političke prošlosti.

Faris Šaćić

Ramiza Smajić, *Migracije i Bosanski ejalet: 1683–1718*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, 2022, 390 str.

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju je u okviru svog ovogodišnjeg izdavačkog plana objavio i knjigu naučne saradnice Ramize Smajić. Ova knjiga svojim kvalitetnim sadržajem otvara širok spektar tema iz povijesti osmanske Bosne, razdoblja od 1683. do 1718. godine, i ona u svojoj sveobuhvatnosti i očiglednim novitetima predstavlja važno naučno djelo na polju osmanistike. Nesumnjivo, ova knjiga upotpunjuje naša dosadašnja saznanja o prošlosti Bosanskog ejaleta na prijelazu dvaju stoljeća i time značajno obogaćuje rezultate historiografskih

istraživanja. Vješto slijedeći naučnu metodologiju historijske nauke, autorica detaljno predstavlja šire društveno-političke i vojne prilike u Bosanskom ejaletu koje su bile uzrok migracija u navedenom razdoblju, migracione procese u periodu od 1683. do 1718. godine, značaj tih migracija u formiranju etničke strukture na određenom području, važne društveno-socijalne pojave kao što su: nastanak gradova, dotok novih stanovnika, epidemije, napuštanja sela, organiziranja kućanstva, životni standard, obrazovni nivo, brojne promjene u kulturi življenja i slično.

Autorica je uložila veliki napor kako bi sagledala impozantan broj literature te je koristila neobjavljene i objavljene izvore koji se nalaze u Osman-skom arhivu u Istanbulu, arhivima u Dubrovniku, Zadru, Splitu, Sarajevu, Mostaru te vrijednu arhivsku građu koja se čuva u fondovima Gazi Husrev-begove biblioteke i Srpske akademije nauka i umjetnosti.

Knjiga se, pored šireg uvoda, sastoji od devet poglavlja unutar kojih se nalaze tematski povezana pot-poglavlja, zaključka na bosanskom, engleskom i turskom jeziku, priloga, popisa kratica, izvora, literature, imenskog indeksa, izvoda iz recenzije i biografije autorice.

U *Uvodu* knjige, autorica se osvrće na uređenje i društveno-vojni strukturu Osmanske Države prije same vremenske odrednice kako bi čitaoci dobili potpuniju sliku uzročno-posljedičnih događaja i procesa u Bosanskom ejaletu kao serhatu / krajištu Osmanske Države. Također, osvrće se na odnos, tj. ratne sukobe između Osmanske Države i Habsburške Monarhije i Mletačke Republike i to na osnovu relevantnih izvora i literature. Autorica skreće pažnju na važnost korištenja pravilne terminologije kao i brojne

dosadašnje pogreške pri upotrebi pojmova: Turci, turski, Tursko Carstvo, muhadžir, raja, pašaluk, vezir, turska okupacija, deportacija Srba i slično. U prvom poglavlju knjige pod naslovom *Bosanski ejalet, formiranje, administrativni i vojni prikaz* (29-39) data su opća pojašnjenja o položaju Bosanskog ejaleta, glavnim redovima osmanske vojske, uobičajenim vojnim formacijama pogranične vojske i hijerarhijskoj ljestvici zapovjedništva u Bosanskom ejaletu. Također, navedeni su svi kadiluci, svih sandžaka Bosanskog ejaleta na početku 18. stoljeća.

U drugom poglavlju koje nosi naslov *Stanje u Osmanskoj Državi, ratovi i prilike na prostoru Bosanskog ejaleta 1683–1718. godine* (41-74), akcenat je stavljen na situaciju u Osmanskoj Državi te na specifične prilike na prostoru Bosanskog ejaleta u periodu od 1683. do 1718. godine. Autorica se osvrće na pohod Osmanlija na Ugarsku, njihov poraz pod Bečkom 1683. godine i teritorijalne gubitke Osmanske Države u Bečkom ratu 1683–1699. godine, kao i njegove posljedice koje, nisu bile vidljive samo u promjeni rasporeda snaga, vlasti i globalnog sistema, nego su izazvale velike promjene u demografskoj, konfesionalnoj i etničkoj

strukturi širom Balkana. Nakon ovih ratnih sukoba, došlo je do protjerivanja muslimanskog stanovništva iz dijela Ugarske, sjeverne Dalmacije, Like, Krbave, Slavonije, Pounja i Herceg Novog. Autorica se osvrće i na stihove koje su sačinili Mehmed Rešid Bošnjak i Visočanin Osman Šugli, a koji su na vrlo realističan način iskazali nemoć i razočarenje običnog čovjeka prilikom prodora Eugena Savojskog u Sarajevo. Nakon toga, detaljnije nas upoznaje o uslovima potpisivanja mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, njegovom značaju za današnje granice države Bosne i Hercegovine i tadašnjim problemima razgraničenja prilikom formiranja nove ejaletske granice.

Društvena struktura u Bosanskom ejaletu (75-98) je treće poglavlje u knjizi u kojem čitatelji mogu saznati više o vojsci i raji kao i konfesionalnoj slici. Također, ovdje se prati priliv stanovništva s nekadašnjih područja pod osmanlijskom jurisdikcijom. Pri tome, autorica ukazuje i na obrnut proces i činjenicu da su prostori istočne, srednje i zapadne Bosne ostali opustjeli nakon migracija nemuslimanskog stanovništva tokom Bečkog rata. Istovremeno, navodi podatke o položaju Vlaha i Jevreja u društvenoj

strukturi Bosanskog ejaleta.

Četvrto poglavlje, ujedno i okosnica knjige, odnosi se na ključno pitanje – migracione tokove od 1683. do 1718. godine (99-168). U njemu autorica ukazuje na širi okvir migracija u Osmanskoj Državi, ne ograničavajući se samo na područje Balkana. Kao ključne uzroke migracija u ovom period navodi ratove, ofanzivne i defanzivne kao i brojne negativne posljedice učestalih ratovanja. Tako saznajemo da je val migracija s prostora Ugarske, Slavonije, Like, Krbave i Dalmacije nakon 1683. godine u Bosanski ejalet doveo oko 130.000 muhadžira. Tu godinu je obilježio i dolazak Jevreja u Sarajevo. Detaljno pojašnjava mletačko osvajanje Novog u kojem je do 1687. godine bilo 45 džamija i progon njegovog muslimanskog stanovništva. Tekst je popraćen i obogaćen grafičkim prikazom ključnih pravaca migracija pri čemu je autorica navela i rodove, odnosno prezimena muslimanskih porodica koje su prisilno napustile područje Novog i Risna. Međutim, ukazuje i na drugu stranu, odnosno, istovremeno ugarsko i mletačko poticanje iseljavanja kršćana sa prostora Bosanskog ejaleta. Posebna pažnja u ovom poglavlju posvećena je seobi

katolika iz Hercegovine 1693. godine, ali i sjevernih krajeva ejaleta, posebno župe Dubočac, Velike župe Derventske, Majevca, Modriče, Seočanice i drugih mjesta. Oslanjajući se na vrijedne povijesne izvore osmanske provenijencije, autorica argumentirano predočava činjenice koje opovrgavaju navode o seobi 100.000 do 200.000 katolika iz Bosanskog ejaleta i tvrdi da se tu radi o broju od 12.000 katolika. Pri tome, napominje da se, ako se u obzir uzme činjenica da se u osmanskim izvorima pod nemuslimanima podrazumijevaju i katolici i pravoslavci, nikako ne može govoriti o vanredno većem broju odseljenih katolika. Nakon navedenih migracionih kretanja, sklapanjem Karlovačkog mira 1699. godine, također, dolazi do daljnjih, grupnih i pojedinačnih iseljavanja s prostora koje je bilo predmetom razgraničenja – naročito iz kadiluka Hercegovine i Bosanske krajine. Usljedio je nastavak iseljavanja iz Bosanskog ejaleta budući da su iz Mletačke Republike u to vrijeme slati emisari na područje Kliškog i Hercegovackog sandžaka, koji su podsticali iseljavanje nemuslimanskog stanovništva. Primjer masovnijeg prelaska s teritorije Osmanske Države na mletačko područje prije Požera-

vačkog mira je naseljavanje stanovnika Mostarskog blata, Goranaca i Broćana 1717. godine u Imotsko polja. Na dubrovačko područje su ratne izbjeglice, u najvećem broju Vlasi, stizali u toku Morejskog rata (1684–1699) i Mletačko-osmanskog rata (1714–1718). Između brojnih oblika migracija, od početka 18. stoljeća prisutan je i onaj u kojem se na prostore srednje i istočne Bosne, opustjelih nakon talasa kuge, ratnih dešavanja i gladi, naseljava kršćansko stanovništvo iz područja Crne Gore, Hercegovine i Dalmacije. Zanimljiv je i fenomen višestrukih migracija, prema kojima je jedan dio novopridošlih izbjeglica, poslije kratkih zadržavanja, produžavao prema jugu, u druge ejalete Osmanske Države. Iako rijetko, zabilježen je i povratak muslimanskih porodica u Sutorinu, poslije 1718. godine kada Osmanska Država dobija izlaz na more uskim koridorom kroz Sutorinu. Također, autorica spominje i slučajeve povratka nemuslimanskog stanovništva na područje Bosanskog ejaleta, posebno tokom prve polovine 1716. godine. *Nasilno prevjeravanje* (169–190) je peto poglavlje knjige posvećeno nasilnom preobraćanju stanovništva u drugu vjeru. Dok je islamom strogo zabranjeno nasilno prevjeravanje – i

to se pravilo u značajnoj mjeri poštovalo – na drugoj strani odvijao se proces katoliciziranja pravoslavnog stanovništva na koji autorica ukazuje. Među pravoslavnim stanovništvom doseljenim iz Hercegovine na teritorij Dubrovačke Republike bilo je onih koji su prelazili u katoličku vjeru radi sigurnosti na novom prostoru kao i pogodnosti koje je nova vjera nosila. U kontekstu načela “čija vlast toga i vjera”, autorica ukazuje na sudbinu muslimanskih porodica koje su ostale u Ugarskoj, Lici, Krbavi i Dalmaciji i bile pokrštene, dok su se one koje su se suprotstavljale pokrštaivanju, vremenom, bile primorane da se isele. Međutim, autorica ističe da je pri tome, bez sumnje, bilo i svojevrijednog prelaska muslimanskih porodica u Lici na katoličanstvo i to iz vlastitih interesa; s ciljem da sačuvaju ranije privilegije i posjede. Kada su u pitanju vjerski objekti, budući da je riječ o ratnom periodu, gladi i epidemiji, autorica navodi da je dolazilo do pljački bogomolja, da su brojni vakufi uništeni, pri čemu je na prostorima s kojih se povukla osmanska vlast, opstalo veoma malo džamija. Autorica se u knjizi osvrnula i na još jednu vrlo zanimljivu temu: vezu između migracija i hajdučije analizirajući njihovu uzročno-posljedičnu

vezu. Navodi primjere prevoja Romanije kao i prostora Hercegovačkog sandžaka i Herceg-Novog gdje je bio zabilježen veći broj hajdučije.

Faktori rasta i opadanja broja stanovništva; svakodnevnicu u gradskom i seoskom okruženju (191-224) je sedmo poglavlje knjige, posvećeno brojnim razlozima koji su utjecali na rast i opadanje broja stanovnika te svakodnevnicu u gradskom i seoskom okruženju. U ovom poglavlju se ukazuje na ključne društvene, političke i ekonomske tokove, specifičnost geografskih područja pa i odlike svakodnevnog života poput: pojave zaraznih bolesti, kulturnog nivoa i osobnih navika koje su zajednički utjecale na rast i opadanje broja stanovnika.

U sljedećem poglavlju čiji naslov glasi *Kontroverze pojave i razvoj budućih etničkih i kulturnih identiteta u ejaletu (225-266)*, autorica se dotiče pitanja razvoja budućih etničkih i kulturnih identiteta u ejaletu, pri čemu ističe da je osmanska administracija sve stanovnike Bosanskog ejaleta imenovala kao Bošnjake, Bosance ili je uz njihovo ime upisivala samo Bosna. U tom kontekstu, autorica je u ovom poglavlju, posebnu pažnju posvetila tumačenju pojmova

s višeslojnim značenjem koji su bili aktuelna na prelazu iz 17. u 18. stoljeće, a neki od njih su sljedeći: Kiptije, Vlasi, balije, škutori, Grci, Arapi, bekijaši i Šokci.

U posljednjem poglavlju pod nazivom *Susreti tradicija, svojatanja* (267-297) autorica navodi primjere apsurdna u bosanskim sevdalinkama gdje su pojedini stihovi potpuno promijenjeni i poprimili duh neke druge, a ne izvorno bošnjačko-muslimanske tradicije. Predočava pri tome niz primjera koji se odnose na običaje, kultove i kulturna mjesta, vjersku tradiciju, poštivanje evlija, dovišta, okupljalište naroda u pećinama i druge folklorne, etnološke i

antropološke karakteristike i kulturne obrasce. Ovo poglavlje daje jednu novu dimenziju ovom historiografskom djelu, pri čemu na poseban način povezuje historijske činjenice s folklornom tradicijom koja je i danas živa i predstavlja neodvojiv dio bića bosanskog čovjeka.

Prije svega, izuzetna stručnost autorice kao i šarolikost i isprepletenost tema koje su bile predmet autoricinog istraživanja i analize, kao i izrazito čitak stil pisanja, opravdani su razlozi da se ova knjiga dr. Smajić toplo preporuča, ne samo stručnoj i naučnoj publici već i široj javnosti.

Amir Džinić

Ramiza Smajić, *Osmanski popisni defteri stanovništva Visokog i okoline iz 1850. godine*. Sarajevo: Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, 2022, 565 str.

U drugoj polovini XIX stoljeća pokrenut je niz reformi unutar Osmanske Države, što je doprinijelo posve novom načinu vođenja administracije. Jedna od novina koja je uslijedila kao rezultat tih reformi, bio je veliki projekat popisivanja stanovništva cjelokupne Osmanske Države koji je za-

počet u doba vladavine sultana Mahmuda II, tačnije 1827. godine. Iako je projekat započet 1827. godine, popis stanovništva Bosanskog pašaluka, sproveden kao "brojanje na licu mjesta", realiziran je tek 1850. godine.

U izdavaštvu Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka, 2022. godine